

O PUTU GROFA STJ. TISZE PO JUGOSLAVENSKIM
ZEMLJAMA U SEPTEMBRU 1918

U povodu članka B. Stullija: Oko jedne turneje grofa Tisze po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918 godine. Pregled XI, Sarajevo 1959, knj. I, br. 1, str. 37—49

Bogdan Krizman

Polazeći od činjenice, da savezničke sile ni do konca septembra 1918 nisu javno, jasno, decidirano i obavezno dale izjavu o neophodnosti stvaranja i jugoslavenske države na ruševinama Austro-Ugarske, B. Stullij tvrdi, da bi se iz toga moglo s pravom zaključiti, da Saveznici nisu još bili saglasni s potpunim komadanjem te državne cjeline i da ne misle zadovoljiti nacionalno-oslobodilačke težnje svih (izostalo: potlačenih) narodnosti Austro-Ugarske u pravcu osnivanja njihovih potpuno suverenih nacionalnih država. Suprotnosti u stavovima nacionalnih buržoazija jugoslavenskih naroda o podjeli vlasti, karakteru i formi buduće jugoslavenske države, suprotnosti i borba između »Jugoslavenskog odbora« u Londonu i srpske vlade na Krfu oko tih pitanja, kao i otezanje Italije da prizna potrebu stvaranja nove jugoslavenske države — sve je to stvaralo uvjerenje kod vladajućih krugova Dvojne monarhije, da bi se, ipak, mogao sačuvati, barem djelomično, integritet Monarhije.

Na kraju — ističe St. kao svoju prvu tezu — dio građanskih stranaka (odnosno, točnije: izvjesni dijelovi većine tih građanskih stranaka) u južnoslavenskim zemljama Monarhije pokazivao je još u septembru 1918, više ili manje, sklonost da uzima u obzir i mogućnost »rješenja« jugoslavenskog pitanja u okviru Monarhije. Neke su od njih, iako malobrojnije, čak i isključivo željele upravo takvo »rješenje«. Isključivši ove potonje, na one ostale građanske stranke i grupe presudno je utjecao stav Saveznika, koji su sve do posljednjeg časa (do oktobra 1918) izbjegavali da se definitivno opredijele. A bez toga se ni te stranke i grupe nisu htjele definitivno i odlučno izjasniti, jer su uglavnom svu svoju akciju osnivale na odluci u ratnom sukobu velesila, a ne na untarnje-političkoj akciji u zemlji s oslonom na narodne mase, ostajući tako u nekom vječnom stanju iščekivanja i malograđansko-oportunističke političke igre. Tek proboj solunske fronte, kapitulacija Bugarske i spoznaja o neminovnom vojnom slomu Monarhije radikalizirali su njihove političke stavove. No, ni tada — tvrdi St. — još ne u potpunosti ni općenito. Između Beča i Pešte, koji se nalaze pred slomom, s jedne, a srpske vlade i dvora, kao priznate ratujuće strane i člana savezničke koalicije, s druge strane, te građanske stranke i grupe pokušavaju da laviraju, taktiziraju i vode politikantsku igru: nastoje prikazati kao da se mogu prikloniti ili jednoj ili drugoj strani, htjele bi da se namigivanjem jednoj i drugoj strani vežu naposljetku s onom, koja ponudi najbolji i najveći udio u vlasti. U strahu pred revolucionarnim talasom masa, koji nastoje kanalizirati i suzbiti egzaltacijom nacionalizma i lažnog demokratizma, prihvaćaju djelomično i parolu masa o republici, a u stvari traže ne samo što boljeg i pogodnijeg partnera za podjelu vlasti nego i što efikasnijeg pomagača u svladavanju revolucionarnog pokreta masa u svojoj zemlji, spremne u tom pogledu na svaki kompromis na račun i protiv tih masa.

Međutim, — nastavlja St. — nisu samo ti odnosi i suprotnosti između vlastodržaca i potlačenih narodnosti, nego je i suparništvo između Beča i Budimpešte

sprečavalo, da se kakvim konkretnim političkim manevrom nešto stvarno i učini za eventualno održanje Austro-Ugarske i njeno »jačanje« kao neophodivog čuvara reda i poretka u Srednjoj Evropi, prema željama cjelokupne međunarodne buržoazije, a naročito prema željama savezničkih sila u njihovoj kontrarevolucionarnoj i antiboljševičkoj akciji u Evropi. Da bi te suprotnosti nekako prevladali i našli rješenje, koje bi pomirilo različite stavove u jugoslavenskom pitanju »u Monarhiji«, i da bi se na licu mjesta ispitala mogućnost korišćenja političkim odnosima i prilikama na Jugu za spasavanje Monarhije, došlo je, uz ostalo, do putovanja grofa Tisze, bivšeg ugarskog ministra predsjednika, kroz gornju Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Slavoniju početkom druge polovice septembra 1918. Na taj je put Tisza pošao znamenjem i odobrenjem ugarske vlade i bečkog dvora.

Evo, kakvu sliku u tom pravcu — piše St. — pruža opis činjeničnog stanja s tog puta i kako ga možemo rekonstruirati prema dosada pristupačnim sačuvanim dokumentima: Tisza je na svom putu (Zagreb—sv. Ivan Zelina—Marija Bistrica—Slunj—Gospić—Zadar—Dubrovnik—Boka Kotorska—Cetinje—Boka—Mostar—Sarajevo—Osijek—Vukovar—Nuštar—Novi Sad—Budimpešta) razgovarao s mnogo ljudi. O razgovorima u Zagrebu — piše St. — ne zna se, nažalost, ništa detaljnije, jer još nisu pristupačni izvještaji o Tiszinu boravku u Zagrebu. Sigurno je samo to, da tu nije čuo odlučne riječi, koja bi značila prekid s ubitačnim, sterilnim, bezizlaznim i sluganskim politiziranjem na liniji Zagreb—Pešta ili Zagreb—Beč. U zelinskom kotaru, Mariji Bistrici i Slunju razgovarao je o prehrani, rekviziciji, raspoloženoj stanovništvu i »zelenom kaderu«; 16. IX. boravio je u Gospiću (nema podataka o razgovorima); 17. IX. krenuo je u Zadar, ali ni o razgovorima s funkcionerima namjesništva nema, nažalost, podataka; u Splitu se, čini se, nije ni zaustavljao, s obzirom na zaključak tamošnjih vodećih političara, da se ne misle pojedinačno upuštati ni s kim u razgovore. Pritom St. citira pismo J. Smodlake M. Čingriji od 1. X. 1918 (Rukopisna ostavština Čingrija u DA u Dubrovniku). Tisza se — prema mišljenju Stullija — nije ni namjeravao zadržavati u Zadru i Splitu, jer ga 18. IX. već nalazimo u Dubrovniku. Tu je, uz ostale, primio zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču M. Čingriju i s njim dulje razgovarao (St. prikazuje tok razgovora prema Čingrijinim memoarskim zapisima). Iz Dubrovnika je T. otišao na Cetinje (preko Boke), da ondje posjeti guvernera Clam-Martinića, a zatim se vratio u Boku i otputovao u Mostar, gdje je boravio 19. IX. u razgovorima s predstavnicima vlasti i glavarima vjerskih zajednica, o čemu Stulliju nisu bliži podaci poznati, a 20. IX. je stigao u Sarajevo.

U Sarajevu je razgovarao s političkim ljudima. Šerif Arnautović — tvrdi St., citirajući izvještaj generala Sarkovića caru od 23. IX. — izjasnio se za priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj; bivši predsjednik Sabora S. Bašagić za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja i eventualno za autonomiju Bosne i Hercegovine, dok su se H. Hrasnica i M. Spaho izjasnili za jugoslavensko rješenje. No, ni oni najradikalniji među njima (odnosno momentalno najradikalniji) — što je, prema Stulliju, karakteristično za tadašnje naše građanske političare — nisu odbacivali potrebu i korisnost razgovora i raspravljanja s Tiszom još u ovom momentu. To se ogleda u odazivu Vojislava Šole i drugova, koji su također došli k Tizzi, na njegov poziv, i predali mu 21. IX. poznati memorandum šire grupe bosanskih Srba i Hrvata. St. podvrgava kritici taj memorandum, jer su autori u njemu nakon pozitivnog početka zastali na pola puta, a da nisu politički konkretizirali ono što je bitno i najvažnije u jugoslavenskom pitanju. U memorandumu nema izričite i jasne izjave o težnji za jugoslavenskom državom. Ako nije bilo hrabrosti — ističe St. — da se to Tizzi kaže u lice, zbog straha od represalija, postavlja se pitanje: čemu uopće ti razgovori s Tiszom? Zar su oni i u septembarskoj agoniji Austro-Ugarske bili potrebni i korisni za južnoslavensku stvar? Ali najteža je stvar — kaže St. — u tome, što memorandum kao svoje glavne i neposredne konkretne političke zahtjeve postavlja ustvari samo neke unutarnje političke reforme u Monarhiji, i kao svoje osnovne pretpostavke zahtijeva: 1) potpunu amnestiju političkih osuđenika; 2) naknadu štete nevino nastradalima; 3) osiguranje prehrane; 4) uspostavu ustavnosti sazivom raspuštenog sabora uz naknadne potpuno slobodne izbore i 5) predaju uprave zemlje ljudima saborskog povjerenja. Na taj način memorandum je — misli St. — širio oportunistički i iluzije,

kao da se u tome iscrpljuje glavni zadatak borbe još i u tom historijskom času, kada ona objektivno traži daleko odlučniji i konkretniji stav; u historijskom momentu, kada je zaista krajnji čas, da se to pitanje postavi revolucionarno i u borbu oko njega efektivno, a ne samo parolaški, mobiliziraju narodne mase.

Ako uzmemo u obzir — ističe St., i tako dolazimo do druge njegove teze — da je dobar dio potpisnika memoranduma predstavljao kasnije glavne političke snage Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu, pa vodimo računa o politici i akcijama toga Vijeća; ako se prisjetimo, kako je ono tiho, mirno, oprezno, beamterski i korektno preuzelo vlast u Bosni od gen. Sarkotića i s koliko je takta, obazrivosti, respekta i korektnosti postupalo s njime; kako se s njime »savjetovalo« o preuzimanju vlasti, naročito u vezi sa snažnijem izbijanjem revolucionarnog previranja u masama u času i nakon raspada Austro-Ugarske; s kakvim je oklijevanjem i odugovlačenjem preuzelo vlast (čemu se čudio i sâm Sarkotić), pa je Sarkotić tek 6. novembra napustio Sarajevo; kako se to Narodno Vijeće zauzimalo za »uhapšenog« Sarkotića u Zagrebu; kako je u novembru 1918 požurivalo stvaranje kraljevine SHS u strahu pred revolucionarnim raspoloženjem masa itd. — sve nam to nepobitno dokazuje, da ni onaj oportunistički memorandum od 20. IX. nije slučajna ni umjetna naduven, već logično proizlazi iz suštine klasnih interesa njegovih nosilaca, iz karaktera odnosnih naših građanskih partija i subjektivnih osobina glavnog dijela njegovih sastavljača i pobornika. Zbog svega toga nije on izraz stvarne i revolucionarne jugoslavenske misli i težnje, niti je u onom historijskom času bio odraz stvarnih želja jugoslavenskih naroda, koji se uostalom, konstatira St., i ne sastoje samo od Srba, Hrvata i Slovenaca, kako to hoće, izvrće i tendenciozno simplifikira sarajevski memorandum od 20. IX. pod utjecajem izvjesnih velikosrpskih tendencija. On je također, u krajnjoj liniji, tipičan produkt malograđansko-oportunističke politike i političkih spekulacija jugoslavenske buržoazije u Bosni. On nije dovoljno ozbiljna ni konkretno politički efikasnija negacija svih onih proaustro-ugarskih mišljenja, koje je Tisza čuo od Arnautovića, Bašagića i dr.

Tiszu je sadržaj memoranduma silno revoltirao, jer je on — misli St. — u naivnosti svojih starijih godina vjerojatno mislio, da su još uvijek nemogući takvi optužujući istupi, pogotovu prema njegovoj autoritativnoj osobi. No i bez te naivnosti nadao se, da će savezničke sile ostati pri ranijem stavu britanskog ministra vanjskih poslova Balfoura, da »Austro-Ugarska treba da sama rješava svoje unutarnje probleme«, pa prema tome, da o nekoj novoj podjeli vlasti može biti govora između Ugarske i Austrije, a da jugoslavenska buržoazija ni u kom slučaju ne dolazi ozbiljnije u obzir. Pogotovu ga je razbjesnila izjava memoranduma o otporu prisajedinjenju Bosne Ugarskoj, iako se to prisajedinjenje ne odbija »a limine« nego samo ako bude izvršeno »bez privole narodne!«.

Razgovori Tisze s potpisnicima memoranduma — a to je treća teza St-a — završili su bez »poštenog« i ikakvog sporazuma jugoslavenske buržoazije iz Bosne i Tiszom. Namjera je očito bila i jedne i druge strane da ispita teren, ne isključujući mogućnost bar nekog sporazuma, jer inače ne bi ni bilo došlo do sastanka. Tisza je premalo nudio, u situaciji kad se ipak nazrijevao vojni poraz Centralnih sila, pa je jugoslavenska buržoazija očekivala kakvu-takvu, ali neminovnu, novu podjelu vlasti u svojim zemljama. Tiszu je, u krajnjoj liniji, najviše ogorčilo i to, što je vidio, da u krugu građanskih političara, koji još uvijek zauzimaju proaustro-ugarski stav, relativno vrlo mali broj usvaja pripajanje Bosne Ugarskoj, te da su u tom krugu proaustrijske tendencije zapravo jače od prougarskih.

Tisza i Sarkotić primili su iste večeri (21. IX.) veoma nepovoljne vijesti sa solunskog fronta. Započinje vojni slom Monarhije, ali obojica ne vjeruju, da će i jugoslavenska buržoazija »iz okvira Monarhije« moći također tako — lupajući šakom ili sabljom po pregovaračkom stolu, oslonjena na vojnu i ostalu silu — razgovarati s Bečom i Peštom. Ne vjeruju stoga, što poznaju oportunistički te buržoazije i u nacionalnom pitanju (uočavajući, na primjer, odugovlačenje s formiranjem Narodnih vijeća SHS u Zagrebu i Sarajevu nasuprot Narodnom svetu u Ljubljani osnovanom još 16.—17. VIII. 1918; što znaju slabosti udarne političke snage te buržoazije, koju dijeli dubok jaz od revolucionarnih masa, i napokon — a to je vrlo važno — što se Saveznici još uvijek nisu definitivno i obavezno izjasnili). Zato Tisza ne gubi nadu nego nastavlja razgovore.

St., dalje, donosi zanimljive pojedinosti o razgovoru Tisza — Sarkotić (na temelju podataka iz Sarkotićeva dnevnika), koje pokazuju Tiszino potpuno nepoznavanje situacije na Jugu Monarhije.

Tisza je 24. IX. stigao u Osijek i tu razgovarao s velikim županom I. Adamovičem, potpredsjednikom Gospodarskog društva Schmidtom i osječkim gradonačelnikom i saborskim zastupnikom A. Pinterovićem (razgovor s Pinterovićem St. reproducira služeći se Pinterovićevim »izvještajem«). Tisza je zatim posjetio Vučovar, Nuštar, pa se preko Novog Sada vratio u Budimpeštu.

Prije nego što pristupimo razmatranju situacije uoči puta grofa Tisze, toka putovanja, njegovih odjeka i posljedica, treba učiniti nekoliko primjedbi o metodi, s kojom je gornji članak napisan. Autor kaže: »Evo kakvu sliku u tom pravcu pruža opis činjeničnog stanja s puta I. Tisze, i kako ga možemo rekonstruirati prema dosada pristupačnim sačuvanim dokumentima (podcrtao B. K.).« A to bi trebali da budu slijedeći dokumenti: tri izvještaja kotarskih predstojnika s terena o Tiszinu kretanju, koje je Josip I. Vidmar pripremio i, u međuvremenu, objavio u »Arhivskom vjesniku« I 1, Zagreb 1958 (dok. 64, str. 81-82; dok. 65, str. 82-83; dok. 78, str. 94-95), Smodlakino pismo M. Čingriji od 1. X. 1918 (ostavština M. Čingrije, DA u Dubrovniku), »Sarkotićev dnevnik« (Ratni arhiv, DA u Zagrebu), Čingrijini memoarski zapisi (St. ne kaže, gdje se oni nalaze) i zabilješka dra. Pinterovića o razgovoru s Tiszom 24. IX. 1918 (Povjesni muzej Hrvatske, što St. ne spominje, kao što ne spominje ni to, da je dr. Rudolf Zistler prepričao taj izvještaj u svom članku: »Sastanak grofa Tisze i Wekerla sa Pinterovićem početkom jeseni 1918 godine« u božićnjem prilogu zagrebačkih »Novosti« 1937). Međutim, takva stilizacija o izvorima nije točna, jer postoji dosta dokumenata i kod nas (»sačuvanih i pristupačnih«), koji sadrže podatke o Tiszinu putu. Da spomenemo neke. To su: dragocjeni fond zajedničkog ministarstva financija, i to t. zv. Präsidial BH i Privat-Registaturen u DA BH u Sarajevu; »Zbirka Šurmin« u DA u Zagrebu; »Arhiv Danila Dimovica« u Rukopisnoj zbirci Narodne biblioteke NR BH u Sarajevu, i t. d. Osim toga, St. citira Smodlakin odgovor Čingriji, a ne spominje opširno pismo Melka Čingrije Smodlaku (Boninovo, 18. IX. 1918), u kojem je Čingrija pisao tok netom održanog sastanka s grofom Tiszom.

Taj Čingrijin izvještaj, izvanredno važan, glasi ovako:

»Moj dragi Jozo, Po novinama sam doznao da si u Spljetu. Drago mi je da si sretno prispio i nadam se da se nalaziš dobro sa svim svojim. Ne bih ti dosagjivao u tvom miru sa svojim pismom, da nijesam jutros imao s Tiszom razgovor, koji držim, da moram saopćiti tebi i tamošnjim prijateljima za orijentaciju.

Jutros izvan zora došao je k meni odaslanik lučkog poglavarstva javljajući mi da je stigao u Gruž torpedinijerom grof Tisza, pa da želi sa mnom i još i nekolicinom da govori, a pošto u podne odlazi te mu tako ne pretiče vremena za posjete, moli me da bi došao na Opčinu i Poglavarstvo ili da će on doći k meni. Odvratilo sam mu da ja ne želim dok se prilike ne promijene stupiti ni u opčinu i ni poglavarstvo, pa za to da mi izvoli naznačiti jedno drugo mjesto. Lučki me je poglavar došao na to pitati imam li što protivno da se sastanemo na lučkom poglavarstvu. Ja sam mu odvratio da nemam, i tako je bilo utanačeno da se sastanemo na 10 ura. Osim mene bili su rečeni: Cega za 8 ura, Crnica za 8^{1/2}, Pugliesi za 9, Bona 9^{1/2}. Pugliesi bolestan otpao je.

Navest ću u kratko moj razgovor, koji je trajao jedan sat.

On mi je najprije izjavio da on putuje u druge svrhe, te da nema (!) nikakve misije u stvari o kojoj će sa mnom da govori već da kao mađarski političar želi da se orijentira o raspoloženju u našim krajevima, i stupi u doticaj s našim političari-

ma da vidi bili bilo moguće da se jugosl. pitanje kod nas riješi jednim kompromisom; da je kompromis u politici potreban; i mađarska je politika bila kompromisna. pa nijesu ni danas ostvarene potpuno njihove aspiracije, a nadodao je, te se ne će nikad potpuno ni ostvariti. Govorio je o odgovornosti političara, ako pomaže zgodan momenat, a on drži da je takav sada, i drugih sličnih stvari, pa me zamolio da mu otvoreno kažem svoje mišljenje.

Ja sam odvratio da imade malo što bi mu mogao kazati, a što njemu nije poznato. Da sam član jugosl. kluba i da dijelim njegovu politiku koja ide za tim da su ujediniamo i da budemo gospodari na svome. Da je moje a i mojih tjesnih prijatelja mišljenje da se nemamo pačati u nikakvo riješavanje našeg pitanja na komade (stückweise) jer ako nemamo donijeti narodu što mu je za življenje potrebno, onda je bolje za političara koji nema drugih svrha da stoji po strani. Da iz novina razabirem a da drugih amo nemam, da se ide za nekačvim riješenjem našeg pitanja. i da se osobito tu ističe mađž. stanovište, koje ako je ispravno što novine iznose, po mome mišljenju ne vodi do riješenja već do novog zapletaja (neue Verwirrung). Da za kompromisno riješavanje potrebno je megjusobna vjera (Vertrauen), a to da kod nas doista fali. Da je kompromisno riješavanje bilo dosta lakše prije rata, no na žalost pozvani faktori neko riješenje nijesu htjeli, već su se latili drugoga, sile. i tako je došlo do ovog rata, koji nije imao da bude drugo nego riješenje našeg pitanja. (Osobito ovo potonje, razabrao sam, nije mu se svigjelo. Prekinuo me je primjedbom da možda imam krivo u tom. Odvratio sam mu. da je i to moguće, ali da izrazim samo svoje mišljenje, koje se osniva na raznim činjenicama.) Da smo mi nekada imali pouzdanje u Mađžare, ali da čak i lično iskustvo, što smo s njima imali (Riječka resolucija) to je pouzdanje uzdrimalo. On se je ogradio da on nije tu ulazio, i izjavio se dosta oštro o onim svojim stranačkim protivnicima.

U daljem razgovoru žalio se je na Srbiju, koja je bila nadahnuta mržnjom na monarhiju, istaknuo, kako drži sada kada je Srbija skršena, a Rusija skinuta s vrata, za monarkiju povoljnije preći na rješavanje jugosl. pitanja. — Na to sam mu indirektno odgovorio i istakao da je baš Srbija za našu nutarnju nacionalnu politiku bila naša slabost. jer se je svaka naša aspiracija, i naš narodni pokret tumačio srpskom propagandom i kao takav dušio, a u pogledu šansa za postignuće naših narodnih aspiracija, kazao sam, da koliko smo pred rat očajavali, toliko se sada nadamo, a da će budućnost dokazati hoće li nas i ta nada prevariti.

O austrijskoj politici kod nas kazao sam mu da je bila trula. već stoga što se na trule elemente oslanjala, a da je taka i sada. Dotakao sam se »hrvatskog kursa« koji bi se imao s frankovcima u Hrvatskoj zavesti, i oštro sam se izrazio da hrvatsko ime počinje i meni Hrvatima da se gadi, jer sve se s njim pokriva, pa i sada ima da pokrije tu tugjinsku rabotu i politiku. On me je na to prekinuo kazujući mi da on nije s frankovcima. na što sam mu kazao da mi je to poznato, ali da ističem namjeru stanovitih krugova. Kad se je opet povratio da govori da ipak treba tražiti jedan kompromis boljih elemenata, ja sam mu ponovno istaknuo pitanje pouzdanja i pitao kako mi možemo stati riješavati jugosl. pitanje u času kad se samo ime jugoslavensko kao otrov prikazuje. On mi je na to primjetio da je red priznati, da se u više slučajeva a osobito u štampi a napose u hrvatskoj ide predaleko, te baš to da dovodi do nužde da se protiv toga nešto poduzme, da on nije prijatelj tih mjera, ali da ipak nešto treba uraditi. ako se sa boljim, odgovornim — ne znam ni ja kojim — elementima ne dogđe do kompromisa. Odgovorio sam mu da tomu što on zove predaleko, nijesu krivi ni naši govori ni naša propaganda, da tu najviše vrši rat i fronta (dojmilo me se je, kako da je ovo na nj neugodno i kao iznenagjenje djelovalo).

Ja sam navlaš izbjegao da izazovem jednu konkretnu izjavu njegovu kako zamišlja riješenje, no on je sam pomalo na to došao, te kao *vrlo povjerljivu stvar* izjavio, da on drži, kad bi se Austrija odrekla svojih prava na BH i pristala da otpusti Dalmaciju, za najpodesnije da se BH s početka kao posebna grupa pripoje Ugarskoj, a tek poslije da se da prilike Bosni da se izjavi hoće li se pripojiti Hrvatskoj. Da on u tom ne nazrijeva nikakove štete za našu stvar, jer da bi se naš nacionalni element jednako ojačao. Na to sam mu kazao da već to što se meće u sumnju bili se BH izjavila za pripojenje s Hrvatskom, te neziniu izjavu odlaže za poznije vrijeme, kao ja a tako i cijela naša javnost, shvatila bi samo kao

način da se osujeti njeno pristajanje, te izazove izjavu u momentu kada se drži da će ispasti nepovoljno, što služeći se gospodarskim pitanjima i drugim prilikama, kako to već politika zna, nije teško izvedivo. To već svako pouzdanje potkapa. Njegovo mišljenje, da je svejedno da li naš nacionalni elemenat dolazi kažimo u ugarski parlamenat, kao jedna cjelina ili kao dvije grupe, nipošto ne mogu da dijelim, i da u tom pogledu imademo baš dokaz u samom mađž. parlamentu gdje Hrvatskoj delegaciji nikakve koristi nema ni u nacionalnom pogledu od mađarskih Srba.

Na koncu kad je on ponovno isticao da se mora nešto učiniti za riješenje jugosl. pitanja, kazao sam da i ja držim da je krajnje vrijeme da se nešto učini, jer da će napokon i ovaj rat svršiti, pa može nadoći čas, kad svi skupa ne ćemo imati što da kažemo (wir alle nicht hineinzureden haben werden).

Javio sam ti sve ovo da sam stvoriš mnijenje koliko možeš o stvari. Moj je dojam da se hoće nešto uraditi, ali što da nijesu na čistu nego u toliko da se Slovence dade Nijemcima, a ostalo preda Mađžarima, a ovi bi najvoljeli primiti u malim partijama, da kusovi lakši budu. Jedno me se je ipak simptomatično dojmilo u njegovom razgovoru, naime, da je o Bosni mnogo otvorenije govorio nego o Dalmaciji, ovu je nekako preskakao. Isti dojam primio je i Bona. Kad tomu dojmu pridodam činjenicu da se Tisza nije za informacije zaustavio u Spljetu, onda je možda opravdan zaključak da bi se moglo namjeravati i nekakva podjela Dalmacije.

Razgovor Bone vrtio se je u glavnom kao i moj. Kompromis. Odgovor njegov slagao se je u suštini s mojim. Jednu stvar je njemu istakao što meni nije. Kazao je da će se sada u Mađžarskoj stvoriti jedna velika stranka pod predsjedništvom sadašnjeg ministra predsjednika, koja bi u prvom redu imala da uredi odnošaje s Hrvatskom, pa onda da pregje na riješavanje jugosl. pitanja. Da je u glavnom krivnja Hrvata, što se dosada to nije uradilo, a uzrok je tomu njihovo nepoznavanje mađžarskog jezika (!) Tim će se postići pouzdanje Hrvata, a preko njih i ostalih. Za Crnicu mi kažu, da je odgovorio da oni koji su uckali protiv Mađžara ne mogu sada govoriti narodu za združjenje s Mađžarskom, no ako je to želja ili zapovijed kraljeva, da će se on i tomu prignuti. Izgleda da je Tisza bio upozoren da je Crnica ein gewöhnlicher Landpfarrer, — po svojoj prilici to je sam Tisza razumio, pa se onda odlučio, da sazna mišljenje svećenstva, da pogje k biskupu, što bi mu ovaj bio odgovorio ne znam, govori se i to da bi se bio ogradio, da je biskup a ne političar.

Ovoliko tebi i prijateljima za orijentaciju. U novine može doći samo putovanje Tiszino i njegovo dogovaranje, te objekat razgovora: kompromisno rješenje jugosl. pitanja. Detalje razgovora ne držim ni uputno ni umjesno iznositi, pa te mo'im da se to ne bi nikako dogodilo.

Moj pozdrav i poklon gospogji i od svih mojih.

Kad misliš u Beč?

Tvoj (Melko).«

I »Zbirka Šurmin« sadrži važnih podataka o putu. Tako, uz ostalo, i prijepis Sarkotićeva mjesečnog izvještaja za septembar 1918, upućena zajedničkom ministru financija u Beču (Op. Nr. 8722), u kojem se Sarkotić bavi Tiszinim putom, navodeći da su na raspoloženje u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji u proteklom mjesecu trajno utjecala dva velika događaja; oni su, jasno i naglašeno, upozorili na vladajuća snažna strujanja u redovima inteligencije, a također i u širokim slojevima naroda, o kojima se dosada, najvećim dijelom, previše optimistički sudilo. Prvi je: put grofa Tisze. Njegov neslužbeni program: postizavanje sporazuma s vodećim strankama zemlje, da bi se pronašao prikladan put za priključenje Bosne, Hercegovine i Dalmacije, pretrpio je potpun neuspjeh. Grof Tisza pregovarao je u Zadru, Dubrovniku, Mostaru i Sarajevu s istaknutim političarima svih pravaca, ali je od Srba i Hrvata u najoštrijoj formi saznao, da je budući otluk Monarhije, a napose odnosa južno-

slavenskih dijelova u njoj jedino ostvarljiv — ako je to još uopće moguće — na najširoj federativnoj osnovi i da o nekom priključenju Bosne, Hercegovine i Dalmacije Ugarskoj u bilo kojem obliku ne može biti ni govora. Iz toga proizlazi zaključak — stoji u izvještaju — da danas kudikamo najveći dio inteligencije (u najmanju ruku), a vjerojatno i čitavog naroda stoji na radikalnom jugoslavenskom stanovištu; dalje, da su Hrvati (Frank i Starčevićeva stranka) potpuno izgubili tlo pod nogama, a da ni Srbi nisu više voljni, da u jednoj Jugoslaviji pod krunom sv. Stjepana imaju i dalje ulogu razmažene djece, koju im Ugarska pripisuje. Moguće upravo ta misija grofa Tisze predstavlja posljednji poticaj, koji je pogodio koncentraciji svih stranačkih struja i koji je i one, što su se još kolebali, priklonio mišljenju većine. Drugi događaj, koji je još trajnije djelovao na javnost nego taj unutrašnji poticaj, predstavlja zbivanje izazvano kapitulacijom Bugarske. Ako su dotada radikalni elementi bili potpuno načistu o ciljevima njihove politike, postojale su, možda, kod većine njih sumnje o tome, kako i na koji način da ih ostvare, ili su o tome raspravljali. Napredovanje vojnih snaga Antante na Balkanu s jedne, a mir, koji bi uskoro, po njihovu mišljenju, diktirala Antanta s druge strane, pokazivali su im i put prema ostvarenju tih ciljeva. Da se iste ideje šire u Bosni i Hercegovini kao u Dalmaciji i da ih je inteligencija prigrlila, dokazuje iskustvo, koje je stekao Tisza — stoji dalje u izvještaju. U Mostaru je konferirao s katoličkim i pravoslavnim crkvenim dostojanstvenicima, s gradonačelnikom (musliman), podnačelnikom (Hrvat) i franjevačkim provincijalom, dok je još u Dalmaciji u Zadru primio slijedeće osobe: dr. Machiedo, član zemaljskog odbora, radikalni huškač Don Prodan, zastupnik hrvatske stranke prava, izdavač »Hrvatske Krune«, Don Bianchini i predsjednik zem. sabora dr. Ivičević, a u Dubrovniku: dr. M. Čingrija, bivši gradonačelnik, srbofilski zastupnik, kanonik msgr. Crnica, biskup dr. Marčelić i markiz Luka de Bona. U Sarajevu po tri predstavnika muslimana, Hrvata i Srba (Spaho, Bašagić, dr. Hrasnica, muslimani; dr. Ikić, Pilar i Vancaš, Hrvati; Šola, Dimović i Sunarić (!), Srbi). Tisza je u Bosni i Hercegovini morao saznati, da se utjecajni glasovi u prilog zajedničke politike s Jugoslavenima dižu čak u taboru muslimana. — Osim toga, St. je svakako trebao spomenuti, gdje je taj »Sarkotićev dnevnik« već obilno bio korišten: na primjer, sam Sarkotić je objavio u bečkom listu Staatswehr (1919-20) fragmente iz dnevnika; i mađarska štampa (na pr. Magyar Nemzet) objavila je odlomke dnevnika, a to je prenijela i naša štampa, upravo one fragmente Sarkotićeva dnevnika, kojima se St. služi u svom članku (Đ. B., Sastanak deputacije bosanskih Srba sa grofom Tisom u Sarajevu uoči proboja Solunskog fronta, Politika, Beograd, 2. I. 1940). Dalje, St. ne spominje, da je Tonelli Sandor objavio čitavu knjigu o posljednjem putu grofa Tisze na temelju Sarkotićeva dnevnika obilno iskoristivši upravo one odlomke, u kojima je riječ o Tiszinu boravku u Sarajevu. Ta je knjiga izašla pod naslovom »Tisza István utolsó útja.«

A sad o samoj »turneji«. Vanjskopolitička i vojna situacija bila je početkom septembra 1918 za Centralne sile puna opasnosti. U junu je zastala ofenziva austro-ugarske vojske na talijanskom frontu, a Fochovi protunapadaji — pošto je strahoviti njemački ofenzivni pritisak na zapadnoj fronti bio suzbijen — kao da se više nisu dali zaustaviti, tako da je upravo njemačka Vrhovna komanda, dotada nepokolebljivo uvjeren u uspjeh, stala od sredine augusta sve

više insistirati kod cara Wilhelma i kancelara, da pregovori o primirju sa Saveznicima (»Savezničkim i Udruženim silama«) što prije otpočnu. Karlo je sa svoje strane već ionako odavno želio, da se nekako izvuče iz rata, a početkom septembra postajao je vrlo nestrpljiv i zabrinut. Požurivao je, da oba ministra predsjednika (austrijski i ugarski) nađu neko rješenje jugoslavenskog pitanja (u smislu zaključaka badenskoga krunskog vijeća od 30. V. 1918). Tako je — na Karlovo navaljivanje — došlo u Budimpešti 31. VIII. do sastanka obaju predsjednika, kojemu je prisustvovao i Sarkotić, budući da se radilo i o sudbini Bosne i Hercegovine. Vrativši se u Sarajevo, Sarkotić je 5. IX. opširno izvjestio Buriána o toku i rezultatima te konferencije. U izvještaju je opisao, kako je Wekerle opravdao svoje stanovište, spominjujući pritom da će prvog ili drugog septembra doći u Budimpeštu zastupnici većine Sabora u Zagrebu, da nastave razgovore. Sarkotić ga je upitao, tko će sve doći iz Zagreba, a Wekerle je odgovorio: grof M. Kulmer, dr. D. Popović i, čini se, Sv. Pribičević. Na to se Sarkotić uzrujao i upozorio Wekerlea, neka bude oprezan u pregovorima s takvim partnerima, jer bi Hrvatsko-srpska koalicija sigurno odmah svaku nepovoljnu situaciju iskoristila protiv interesa Monarhije. Budimpeštanskoj konferenciji, nastavljenoj popodne, Sarkotić nije prisustvovao, a na kraju mu je Wekerle kao rezultate vijećanja saopćio slijedeća dva zaključka: 1) treba sačekati imenovanje novog bana u Hrvatskoj; 2) Wekerle dobiva rok od šest tjedana, da bi se u tom roku mogao orijentirati, kako se stvari razvijaju u Hrvatskoj i na koji način treba dalje voditi pregovore. Sarkotić je sam spomenuo imenovanje jednog generala za bana u Zagrebu, jer je iz pouzdanog izvora saznao, da je on osobno kandidat za bana. Upozorio je ministre predsjednike, da po Nagodbi nije dopušteno da aktivno vojno lice postane ban, i toplo preporučio dotadašnjeg ministra za Hrvatsku dr. K. Unkelhäusera za to mjesto, napomenuvši da bi general mogao poslužiti kao komesar tek u skrajnjoj nuždi. S time su se ministri predsjednici složili. Kad se Sarkotić nalazio u Badenu, primio je 18. IX. i telegram grofa Tisze iz Zagreba, u kojem mu javlja — što je Sarkotić već prije službeno bio saznao — da putuje na jug i stoga moli Sarkotića, da 20. IX. bude u Sarajevu. Upitao je Karlova generalnog ađutanta, da li da toga dana bude neophodno u Sarajevu, a odgovor je glasio: Tisza putuje po Karlovu nalogu i careva je želja da Sarkotić bude na vrijeme u Sarajevu, kako bi dočekao Tiszu. Nato je Sarkotić odmah otputovao u Bosnu.

Ban Mihalovich je krajem augusta 1918 boravio u Beču i neke su zagrebačke novine 1. IX. objavile vijest, da je Karlo prihvatio Mihalovichevu ostavku, no to je samo otvorilo jednu političku krizu u Monarhiji više. Nervozan, Karlo je požurivao korak kod Saveznika, htijući da već 3. IX. otpošalje svog goluba mira: ponudu o povjerljivim i »neobaveznim« pregovorima o miru. Nezadovoljan Buriánom, tražio je nasljednika Buriánu; kandidati su bili Mensdorff, Szecsen i Szilassy. Međutim, od toga nije bilo ništa. Napokon se Burián 14. IX. odlučio da otpošalje svoju notu, upućenu »svima«, u kojoj poziva sve zaračene države na povjerljive i neobavezne dogovore o eventualnom primirju, pokušavajući da tako pridobije Antantu i njene simpatije za Austro-Ugarsku. Svoga njemačkog partnera izvijestio je o tom koraku neposredno pred odašiljanje note, tako da intervencija i eventualni storno nisu više bili ni vremenski mogućii. Na veliko razočaranje političkih iluzionista na Ball-

hausplatzu i dvoru, državni sekretar SAD R. Lansing odgovorio je komuni-kejom agencije »Reuter«, da nije trebalo razmišljati ni jedan sat, da bi vlada SAD otklonila ponudu austro-ugarskog ministra vanjskih poslova, a Clemenceau se u ime francuske vlade zadovoljio time, da upozori Beč na svoj, u »Journal officiel« odštampani, senatski govor, koji završava riječima: »Naprijed, do potpune pobjede!« Karlo je u međuvremenu primio u audijenciju grofa Tiszu. Neposredni je povod za nju pružila banska kriza u Zagrebu, jer su utjecajni krugovi (vojska) predlagali generala kao Mihalovicheva nasljednika (komesara), što Tisza, čini se, nije htio primiti. Pored toga, ugarski ministar predsjednik Wekerle podnosio je Karlu optimističke izvještaje o situaciji na Jugu, a Karlo je s drugih strana primao nepovoljne i sve nepovoljnije vijesti. Zbog toga, a u potrazi za čarobnom formulom rješenja jugoslavenskog pitanja u okviru Monarhije, koja bi svladala sve austro-mađarske suprotnosti i razilaženja, povjerio je Tiszi — tom odlučnom zagovorniku dualizma i najmoćnijem političaru u Translajtani — misiju, da na licu mjesta prouči situaciju i uoči sve elemente za brzo rješavanje. Taj je cilj Tiszine misije Karlo 7. IX. otkrio novom zajedničkom ministru financija A. Spitzmülleru prilikom audijencije u Reichenau. Karlo se, upućujući Tiszu na Jug, nadao, da će taj politički očevid uvjeriti i Tiszu u potrebu preuređenja Monarhije, pa da će Tisza, zatim, povući za sobom i sve ostale tvrdoglave mađarske političare. Međutim, 15. IX. u zoru otpočela je na solunskom frontu saveznička ofenziva, koja je poremetila sve planove.

Tisza je krenuo na put i u Zagrebu se nije dugo zadržavao. Obišao je i Hrvatsko Zagorje (Sv. Ivan Zelina, Novi Marof, Varaždin, Martijanec, Marija Bistrica). U Zagreb je doputovao u uniformi pukovnika Honveda, a razgovarao je s banom Mihalovicheom, podbanom drom Vinkom Kriškovićem, bivšim podbanom bar. Nikolićem, grofom M. Kulmerom, drom D. Popovićem, drom Ž. Petričićem, I. Frankom i velikim županom i. s. Jankom Jelačićem. Točno je, što St. tvrdi, da izvještaji o tim razgovorima nisu još uvijek pristupačni. U Zagorje se zaputio 14. IX. u vojnom automobilu u pratnji načelnika štaba domobranskog okružja u Zagrebu potpukovnika Béle Nadasdyja, koji je — kao njegov pratilac na čitavom putu — kasnije o Tiszinu putovanju napisao knjigu (Az utolsó kiserlet). U Sv. Ivanu Zelina razgovarao je s kotarskim upraviteljem M. Sučevićem i zelinskim župnikom I. Debeljakom. Uz ostalo, interesirao se za dezertere u kotaru (»zeleni kader«), a Sučević mu je odgovorio, da ih ima mnogo, no da ne prave političkoj oblasti nikakvih neprilika, jer su potpuno mirni i, čini se, bez oružja. Tisza je upitao i Debeljaka o njima, i župnik mu je priznao, da su slučajevi dezerterstva u posljednje vrijeme sve češći i da vojnici, koji dolaze kući na dopust, ne žele više ići na frontu, jer im je dosta ratovanja. U Varaždinu je razgovarao s potpredsjednikom Sabora i gradonačelnikom drom Magdićem, a u Martijancu s bivšim banom P. Rauchom — što St. uopće ne spominje; na povratku se zadržao u Mariji Bistrici i razgovarao s mjesnim župnikom M. Penićem i, kasnije, s kotarskim predstojnikom u Donjoj Stubici Hrenom. Upitao je pritom i za vojne bjegunce u kotaru, a Hren mu je odgovorio, da ih ima dosta, no da su to ljudi, koji ne bježe iz kukavičluka ili

zbog izdajstva i nevjere, nego zato što u vojsci gladuju; ne bave se razbojstvom, nego mirno i marljivo kod kuće rade na polju, bježeći jedino pred potjerom, da bi što duže ostali kod svojih i što bolje ih opskrbili za zimu. Tisza se vratio u Zagreb i 16. IX. pošao preko Karlovca, Slunja, Plitvičkih jezera i Gospića u Zadar, gdje ga je čekao torpiljer »Triglav«, koji mu je stavio na raspolaganje admiral Horthy, mladi zapovjednik austro-ugarske ratne mornarice. U Karlovcu je razgovarao s kotarskim predstojnikom Aurelom Šenoom i dr. E. Lukinićem. Šenou je pitao o prehrani u kotaru, kakvo je držanje stanovništva pa prihod žitarica, rekvizicije i drugo. I tom se prilikom interesirao za dezertere i da li se u kotaru primjećuje pokret u prilog jugoslovenstva. Šenoa mu je odgovorio, da je dezertera u početku bilo malo, da su dezercije — što rat dulje traje — učestale, no da teren kotara nije prikladan za skrivanje bjegunaca. Na pitanje o jugoslovenskom pokretu odgovorio je, da se u narodu kotara ne zamjećuje nikakav pokret; da je narod miran, ali i prožet željom, da se svi Srbi, Hrvati i Slovenci ujedine, zbog čega mirno čeka na legalno rješenje tog pitanja. St. uopće ne spominje Tiszin sastanak i razgovor (od 3⁴ sata) s Lukinićem, a o njemu se i u Narodnoj skupštini u Beogradu 1921 živo i polemički raspravljalo.

Tisza je u Slunju istog dana razgovarao s kotarskim predstojnikom Benešićem, zadržavši se ondje samo pola sata. Ponovio je stereotipna pitanja (stanje usjeva, aprovizacija, raspoloženje stanovništva, dezerteri i t. d.), a zatim obišao Plitvička jezera. U Gospić je stigao noću istog dana, a sutradan 17. IX. otputovao u Zadar, informiravši se prethodno u Gospiću o aprovizaciji. U Zadru je razgovarao s nekoliko ljudi, a zatim u pratnji Nadasdyja i kapetana Vuković-Podkapelskog otplovio u Dubrovnik (stigao 18. IX.), pa u Boku, da na povratku iz Cetinja uđe u Zeleniki u pripremljenu kompoziciju, kojom je stigao u Mostar. U Mostaru je razgovarao s načelnikom Mujagom Komadina, podnačelnikom N. Smoljanom, advokatom dr. D. Mazzijem i Davidom Nevistićem, franjevačkim provincijalom. Komadina se izjasnio za autonomiju Bosne i Hercegovine, ostali su pak zagovarali njihovo pripojenje Hrvatskoj. Tisza je tamo pozvao na razgovor i fra D. Nevistića, ali je ovaj poručio Tiszi: »Ako grof Tisza ima šta sa mnom govoriti, neka dođe k meni!« I Tisza ga je poslušao i s pratnjom osobno posjetio, no pritom nije čuo ništa utješna, jer mu je fratar opisao stradanja naroda i ostao pri izjavi, da se jugoslovensko pitanje mora riješiti u duhu pravednosti i narodnog samoodređenja, da se Hrvati, Srbi i Slovenci moraju ujediniti, a što znači narodno samoodređenje, da nije potrebno tumačiti. U Sarajevo je stigao 20. IX. popodne, umoran, neraspoložen i, čini se, bolestan. Dočekali su ga, pored ostalih, zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine i komandirajući general u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji Sarkotić i njegov zamjenik Makso pl. Gyurkovich.

Tisza je čitavim putem bio grozničav, tako da je u više navrata intervenirao liječnik. Putovanje autom i slabe ceste samo su pogoršale njegovo zdravstveno stanje, tako da je trpio od glavobolje; iskustva, koja je putem prikupio, nisu bila naročita; razočarao ga hladan prijem, neodređeno držanje i mutavost službenih političara i vrhova uprave. Veliki župan u Gospiću, dr. T. Tomljenović, obaviješten o Tiszinu dolasku, pobjegao je; općenito su Hrvati odgovarali Tiszi suzdržljivije, dok su Srbi bili otvoreniji i za Tiszu neugodniji. Letaci, brošure i izvještaji, koje je Tisza tokom puta dobio u ruke, bili su mnogo nepovoljniji nego što su to u Beču i Pešti uopće pretpostavljali; mali je bio broj onih, koji

su se u razgovoru s njim izjašnjavali otvoreno i odlučno za rješenje pitanja u smislu mađarskih težnji. Pri dočeku u Sarajevu — tvrdi Sarkotić 19. XII. 1923 u razgovoru s bečkim dopisnikom »Pester Lloyd« o Tiszinu putovanju (Stefan Tizas jugoslavische Politik, Mitteilungen des Generalobersten Baron Sarkotics, Pester Lloyd, Budimpešta, 21. XII. 1923) — Tisza je pri dolasku u Sarajevo bio prežalostan, jer je navodno izgubio svaku nadu u pobjedu Centralnih sila na bojnopolju, a odnosi u Monarhiji činili su mu se bezutješni.

U Sarajevu su znali, za što Tisza dolazi. Danilo Dimović, saznajući za Tiszin dolazak, sazvaio je viđenije bosanske političare na dogovor. Sv. Pribičević — posredstvom Sarkotićeva zamjenika pl. Gyurkovicha! — telefonski je iz Zagreba obavijestio Dimovića o Tiszinu boravku u Zagrebu (kako je to otkrio dr. Vladimir Andrić, radikaliski poslanik iz Bosne, u svom govoru u beogradsko; Narodnoj skupštini 29. I. 1921). Dimović je u međuvremenu pozvao iz Mostara Vojislava Šolu, bivšeg predsjednika bosanskog Sabora, i Šola je bio prvi, koji je potpisao Dimovićev memorandum. Učinio je to, prekrstivši se i izgovorivši riječi: »Šta bog da!«

»U Sarajevu se dobro znalo, u koju svrhu Tisza dolazi — piše fra Julijan Jelenić u svom članku pod naslovom »Grof Stjepan Tisza u Sarajevu god. 1918. Iz mojih sarajevskih zapamćenja« (Obzor, 4. X. 1928) — stoga je nekolicu osoba (Dr. Sunarić, dr. Dimović, dr. Jokić, Jelavić, fra Ljubomir Galić, Šćepan Grdić, dr. Savo Ljubibratić i dr. Čabrajić) provelo organizaciju, kako da ga Južni Slaveni dočekaju. Prema toj organizaciji sastavi se promemorija, koju potpiše nekih 25 odličnijih Hrvata i Srba gore navedenih te Gligorije Jeftanović, Risto Hadžidamjanović, kanonik dr. Alaupović, Mato Bekavac, Cankar i moja malenkost. Mene su na potpis pozvali u Hrv. Centralnu Banku, pa kad na odborsku salu nijesam ovarisao, donešena mi je u moju sobu. U promemoriji su orisani progoni našega naroda naročito Srba za vrijeme rata, nepravedne i teške rekvizicije, prosvjeduje se protiv neustavne uprave, traži se sabor, naknada štete nevino stradalih, ujedinjenje svih Južnih Slavena i samoodređenje naroda. Iza toga bude dogovoreno, da nitko ništa više ne govori, nego što je u spomenici a i to nitko napose, nego svi skupa. Čim je grof Tisza došao, počeo je političare pozivati, a među ovima prvoga Vojislava Šolu. Šola mu je odmah ponudio spomenicu, čim je grof Tisza naveo radi čega je došao. Međutim se Tisza ustručavao primiti spomenicu, naglasujući, kako on privatno putuje i želi samo povjerljivo sa svakim govoriti. Tek nakon treće ponude kao prisilno spomenicu primi.«

Zatim je Tisza primio Spahu i Hrasnicu, koji su — na Tiszino iznenađenje — zatražili, da se bosansko pitanje riješi na temelju jugoslavenskog ujedinjenja. Spaho se žalio na postupak s muslimanima za vrijeme rata, jer su vojne vlasti uzimale i starce i djecu u vojsku. Žalio se na ekonomske prilike i postupak pri rekviziciji, rekao je, da su opreke između muslimana i drugih vjera u Bosni, kakve su postojale prije rata, u nevolji postale mnogo blaže, a da je jugoslavenskom stanovištu sklon najveći dio naroda. Spaho je u Narodnoj skupštini u Beogradu 1921 izjavio o tome slijedeće: »Izazvan rečima gospodina Andrića, imam da izjavim, da me ni gospod. Andrić ni njegovi drugovi nisu nikada pozivali, kad se taj memorandum izrađivao, niti su me pozvali da ga potpišem pre nego što su ga predali. Ja sam pozvat kod grofa Tise onaj isti dan, ali na dva sata pre nego što su gospoda taj memorandum predala. Ja sam Tisi tada rekao po prilici isto to što ste i vi u memorandumu rekli. Ja se pozivam na tadašnje izveštaje u novinama, koji su izišli i koji ni sa koje strane nisu demantovani. To je tačno. Kad je memorandum već bio predat, zvali ste

me da ga potpišem. Međutim, ja po predanom memorandumu nisam hteo potpisati, jer sam smatrao za uvredu da potpišem ono što je bilo i prošlo i što je već predato, ali sam ipak kazao ono isto što je u memorandumu.» (Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca I, od I prethodnog do XXXVII redovnog sastanka, Beograd 1921, VIII. redovni sastanak, 29. I. 1921, str. 8). Predsjednik raspuštenog Sabora dr. Safvet Bašagić je izjavio Tiszi, da je potrebno da se ujedine sve hrvatske zemlje u posebno tijelo; ako to nije moguće, da Bosna i Hercegovina dobiju autonomiju, ali da one ni u kakvom odnosu, pa čak ni sjedinjene s Hrvatskom, ne smiju doći u vezu s Mađarskom.

Tisza je sutradan prije podne primio dra Danila Dimovića, Ristu Hadžidamjanovića, dra Jojkića i Vl. Andrića. Hadžidamjanović nije htio ništa odlučno izjaviti, »jer nema mogućnosti da se sastaje s narodom, pa ne zna, što narod misli«, a svi su ostali Srbi izjavili: memorandum od 20. IX. predstavlja putokaz za rješenje.

»Sutradan — nastavlja J. Jelenić — budu pozivi nastavljeni, a pozivali su se političari po detektivima, što je dr. Jojkić Tiszi spočitnuo. Suprot ugovora, da se ne govori napose, neki su ipak govorili. Dimović je uporno zahtijevao ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, a Tisza je neprestano tražio način, na koji to dr. Dimović misli. Napokon mu je naglasio, da austro-ugarska diplomacija kod vevlasti isposluje ujedinjenje. Kada je Tisza rekao, da Srbijance Austro-Ugarska ne može primiti, jer su buntovni, Dimović mu je odgovorio: »Pa kada nas nijeste u stanju držati, pustite nas iz okvira monarhije.« Ove su riječi uznemirile Tiszu i on je osuđivao hrvatsku vladu, koja je pripustila, da se južno-slavenska ideja dotle razvila. Na to mu je Dimović odgovorio, da nema prava vikati na hrv. vladu, jer da se u Hrvatskoj i onako osjeća maćuhinski postupak Mađara prema Hrvatima. »Dali ste nam — veli Dimović — nešto ustava, a svaki nam čas prijetite s Unkelhäuserom, Sarkotićem, Rauchom itd. Nagodba je Hrvata s Mađarima neodrživa i samo je razum koalicije podržava, da ne dođu u ova vremena gora zla, a srce je osuđuje.« To je dr. Dimović govorio i kao narodni poslanik u Hrvatskoj i stanovnik grada Sarajeva. Na Tiszin upit: »Pa šta bi bilo, da se ujedinjenje ne provede«, Dimović je odgovorio: »Onda bi i dalje sudili revolverima.«

Tisza je primio i Šerifa Arnautovića i on se izjasnio za to, da se BH (kao autonomna jedinica) pripoje Ugarskoj. Samo u potpuno autonomnoj Bosni i Hercegovini vide muslimani uvjete svog opstanka, dok bi svako izravno pripojenje s kojomgod pokrajinom ugrožavalo njihov opstanak.

Poslije podne primio je kao predstavnike »Hrvatske katoličke udruge« dra I. Pilara i banskog nadsavjetnika Vancaša. Oni su Tiszu upozorili na program Starčevićanaca od g. 1894 i zahtijevali sjedinjenje BH s Hrvatskom u samostalnu hrvatsku državu u okviru Austro-Ugarske. Tako bi se — govorili su — jedino konsolidirale prilike na jugu Monarhije. Tisza im je odgovorio, da bi se to pitanje moglo riješiti tako, da se BH sjedine s Hrvatskom i tako dođu u odnos prema Ugarskoj ili da se BH direktno pripoje Ugarskoj. Vancaš mu je odvratio, da oni traže samostalnu »Veliku Hrvatsku« u okviru Monarhije, pa da stoga ne primaju nikakav aranžman s Ugarskom, kako predlaže Tisza. Od Tisze su otišli vrlo nezadovoljni.

Memorandum (čini se, da ga je Dimović sastavio) započinje riječima: »Prije rata imali smo bar neku sjenu ustavnosti«, a zatim se opširno opisuju prilike u Bosni za vrijeme rata, strahoviti progoni Srba i drugo. »I ako se razlikujemo po vjeri, mi smo sinovi jednoga naroda, mi smo krv iste krvi.

Ideja narodnoga jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca prodrla je u sve narodne slojeve. Ona je postala političkom vjerom i dogmom našega narodnog bića. Zato su muke i patnje, što ih je morao srpski dio jedinstvenoga naroda našega pretrpiti, odjeknule duboko u srcu i duši svih Hrvata i Slovenaca« (taj pasus citira i St.). No nisu samo trpjeli Srbi — konstatira se u memorandumu — svima u Bosni i Hercegovini oduzeta su ustavna prava, pa se zatim oštro kritizira rad vlade (glad, porezi, ratna podavanja, rekvizicije i niske otkupne cijene); Sabor je raspušten; autonomija gradova, kotareva, okružja obustavljena; zakonom zagarantirana vjersko-prosvjetna autonomija i uprava srpsko-pravoslavnih eparhija ukinuta naredbom; o slobodi se štampe ne može ni govoriti; sloboda se kretanja ograničuje; politički osuđenici čame još i danas kao obični osuđenici i zločinci u Zenici u željeznim kavezima kao životinje. Uz takvo stanje i takav postupak prema narodu, svaki razborit čovjek razumjet će i raspoloženje, tmurne osjećaje naroda, isprepletene čemerom i gorčinom. A te osjećaje razumjet će naročito sin mađarskog naroda, jer je taj narod u borbi za svoju slobodu, za narodna, građanska i ustavna prava pridonio goleme žrtve i pretrpio užasne patnje. Zato treba da bude bolje, treba da bude drukčije, pa da se narod u Bosni osvijesti i trgne iz ove apatije, otuđenosti i potištenosti, da spozna da nije samo objekt upravne sile nego građanin s pravima i dužnostima. Pretpostavke su za to ove: 1) potpuna amnestija političkih osuđenika; 2) naknada štete nevino nastradalim; 3) osiguranje prehrane; 4) uspostava ustavnosti sazivanjem raspuštenog Sabora uz naknadne potpuno slobodne izbore; 5) uprava zemlje može se predati samo ljudima saborskog povjerenja. Tek kad te pretpostavke budu ispunjene, može se putem narodnog predstavništva pristupiti rješavanju ostalih pitanja.

»Mi se osjećamo jedno sa svom našom istokrvnom braćom Hrvatima, Srbima i Slovencima, ma gdje oni bili — stoji u najvažnijem dijelu memorandumu. — Mi znamo, da na kruglji zemaljskoj ne može izolovano živjeti, nego da nas već naš položaj upućuje na iskren i pošten sporazum sa geografski najbližim narodom kraljevine Ugarske. A da taj sporazum može iskren i pošten biti, treba da ga stvore dva ravnopravna i državno samostalna naroda (podvukao B. K.). Mi Srbi, Hrvati i Slovenci nismo danas ravnopravni sa narodom mađarskim. Mi smo danas roblje nezarobljeno, koje nosi lažni naslov državljana.

Dok se gornje pretpostavke ne ispune, dok god mi moramo da živimo u ovom političkom i građanskom ropstvu, mi nismo u stanju dati slobodne izjave. Naše narodno pitanje ne može se rješavati bez naroda, ono se ne smije samo djelomično rješavati, nego u cjelini, i to na temelju prava narodnoga samoodređenja.

Svako drugo rješenje, među koje ubrajamo i direktno i bez privile narodne namjeravano prisajedinjenje Ugarskoj, bilo bi nasilje, koje bi urodilo najgorim posljedicama za nutarnju sigurnost i spoljašnji mir (dovle to citira i St.). Napaćena duša našega jedinstvenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, ako nasiljem i nepravdom raskomadani budemo, proći će mučenički put borbe, da u njemu sagori i propadne ili da postigne jedinstvo i slobodu svoju.«

Proučivši taj memorandum, Tisza je primio u pet sati delegaciju potpisnika memorandumu (Šola, Dimović, Jojkić, Sunarić, Jelavić i Ikić). Primio ih je u dugoljastoj sobi »Konaka« u Sarajevu. U sredini sobe nalazio se stol, uz koji je sjedio dr. Starch, stenograf za tu priliku, a Tisza se pojavio u uniformi sa svim dekoracijama i ostao stajati uz pisaći stol, na kojem se nalazila sablja, pa korbač i drugo. Sastanku je prisustvovala i Nadasdy, dok se Sarkotić nalazio na nekoj smotri, no on je ipak bio toliko pametan da prethodno savjetuje

Tiszi, da delegaciju primi i da je nakon nekoliko konvencionalnih fraza otpusti, ne dajući joj »lekciju«, što Tisza, međutim, nije htio primiti. Tisza se nije predstavio, nikome nije ponudio da sjedne, i tako stojeći počeo je govoriti, odlučno i mirno, polemizirajući s pojedinim postavkama memoranduma. Govoreći, Tisza je postepeno zapadao u srdžbu pa u jarost i tako je, naglo, sastanak i završio.

Vojslav Bogičević objavio je u svom prilogu »Misija grofa Tise u Bosni 1918 godine« (»Pregled«, Sarajevo 1956, god. VIII, knj. I, br. 1-2, str. 9-14) prijevod stenografiranog odgovora grofa Tise delegaciji, a ovdje objavljujemo izvještaj o tom sastanku, koji su u Zagrebu primile redakcije listova »jugoslavenske orijentacije«, da ga odštampaju, što je cenzura spriječila. Taj se izvještaj nalazi u ostavštini mog pokojnog oca, a glasi ovako:

»Tisza prima delegate u bojnoj uniformi pukovnika sa svim dekoracijama, te ne predstavljajući se pojedincima ostaje stojeći do svog pisaćeg stola; govori bacajući poglede na list papira, a delegati ostaju također stojeći. — Počimajući time, da je pročitao memorandum, što mu ga je dan prije predao V. Šola, veli, da je mislio, da će s gospodom moći govoriti o interesima, koji bi trebali da nas zajednički vežu i koje bi još trebalo zajednički da izgradimo, te da je došao ovamo u uvjerenju, da će imati posla s ozbiljnim ljudima, prožetima čuštvom državnoga patriotizma. Međutim da je ovaj memorandum sastavljen u tonu i na način, iz koga se vidi, da gospoda, koja su ga potpisala, ne vode računa o velikim zahtjevima sadašnjosti. Osvrnuvši se na formu i sadržaj spomen-spisa označio ga je nedoličnim (ungeziemend). Upuštajući se posebice u sadržinu spisa, zaustavio se je kod istaknutog načela narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca (akcentirajući Slowenen) i rekao, da je to jedinstvo u protivnosti s državnim temeljima monarhije. Osobito je udario na zahtjev o samoodređenju naroda, izjavivši, da se ne može govoriti o ovom načelu u državi, gdje su narodi među sobom tako isprebacani (zusammengewürfelt) i da ovo načelo može da stvara zbrku u državi. Ono da je samo zvučno geslo, koje lijepo ozvanja u skupštinskim govorima i u uvodnom članku, ali ih trezven političar ne može ozbiljno tretirati. Ono je nadalje lažni novac (falsche Münze), koji je Engleska među nas turila, da sije razdor, a sama ga kod kuće u Irskoj i drugdje ne provodi.

Prelazeći na pasus izjave o odnosu jugoslavenske države spram Ugarske, koji doslovno citira, pita ironično, zar gospodu s Ugarskom ništa ne veže od same geografije (komsčiluka) i kao da zaboravljaju, da su u ovoj zemlji magjarske čete toliku krv prolije, da se oslobodi ovdlašnji kršćanski narod. Zar ne obuhvaća (umfasst) Ugarska Hrvatsku sa svojom političkom moći? Iz ovog memoranduma da ozvanjaju isti oni zvukovi, koji su do nas doprli iz Praga i Ljubljane, a koji svjesno ili nesvjesno idu paralelno s težnjama naših neprijatelja, da nas umište. Tisza (sve više prelazi u patos, podignutim glasom i udarajući šakom po stolu) dovikuje: Wir können vielleicht zugrunde gehen, aber bevor wir zugrunde gehen, wir haben die Macht alle diejenigen, die solche Ziele verfolgen, zu zermalmen. I upirući poglede u delegate i pesnicom udarajući po memorandumu na stolu počinje: Und dieses blöde Zeug... ali mu delegati ne dadoše nastaviti, već uz prigovore okrenuše mu leđa i na njegove izvode poslije posljednjih riječi kao govornik izaslanika fra Ikić: Kad je tako, onda je najbolje da idemo — i počeše da izlaze iz sobe. Tisza bijesan na to im dovikne: Das ist das beste, was Sie tun können.«

Pilar je Tiszi 22. IX. predao memorandum i u njemu ponovo zatražio, da se donese »velikohrvatsko« rješenje.

Tisza je napustio Sarajevo i nakon kraćeg zadržavanja u Slavoniji (Osijek, Našice, Vukovar, Nuštar) preko Novog Sada otputovao u Budimpeštu. 24. IX. objavile su u Zagrebu opozicione grupe i stranke deklaraciju o Buriánovoj ponudi od 14. IX. U njoj se, pored ostaloga, kritizira ta ponuda, jer je poznata

činjenica, da austro-ugarska vlada može govoriti samo u ime onih dvaju naroda, koji u Austro-Ugarskoj gospoduju, pa se nastavlja:

»Jedna od takvih istina je činjenica, da je narod Slovenaca, Hrvata i Srba etnički jedinstven narod i da to jedinstvo ima ostati, prema opće poznatom nacionalnom načelu, nerazdjeljivo i bezuvjetno, koliko s obzirom na njegov neprekinuti teritorij, toliko i na državnu pripadnost.

Na toj činjenici temelje se naša narodna prava i tražbine, što je u suglasju sa međunarodno priznatim načelima demokratičkoga poretka prosvijetljenoga čovječanstva.

Upirući se dakle na pravo — uvijek u našem narodu budno — da svaki narod ima da živi svojim vlastitim životom, u ime naroda Slovenaca, Hrvata i Srba izjavljujemo, da potpuno i svestrano usvajamo misao sveopćega mira, koji se ima osloniti na pravo samoodređenja naroda u međunarodno već priznatom smislu. da sam narod ima odlučiti o svom životu te zaključiti, hoće li utemeljiti samostalnu državu ili sačinjavati državnu cjelinu u zajednici s drugim narodima. To pravo samoodređenja zahtijevamo i za narod Slovenaca, Hrvata i Srba, i tražimo, da slobodna provedba toga prava bude međunarodno zajamčena.

U suglasju sa zahtjevima sviju demokracija zaraćenih i nezaraćenih naroda svijeta, tražimo i mi za naš narod, da mir koji ima dokrajčiti ovaj rat, donese i našem narodu ujedinjenje, nezavisnost i slobodu, jer samo takav mir — na najosjetljivijoj točki Evrope, otkad se zna za povijest tih krajeva — može zajamčiti mirni i samostalni razvitak našega naroda. Mir, koji bi osuđivao makar i jedan dio naše narodne teritorijalno-etnografske neprekinute cjeline na podložnost tuđim narodima, nosio bi u sebi klicu budućih sukoba, sileći narod Slovenaca, Hrvata i Srba, da sve svoje snage upre, dok sebi izvojšti pravo nezavisnoga državnoga života za cijeli svoj narodni organizam.

Narod Slovenaca, Hrvata i Srba ima u sebi svjesne volje i snage, koju će on u svim prilikama razviti, da postane članom zajednice slobodnih naroda, te da se, natječući s njima, zalaže za dobro i za napredak čovječanstva, i tako ispuni poslanstvo svoje u svojoj nezavisnoj državi, uređenoj na načelima potpune građanske slobode i demokratske samouprave, te pravne i socijalne jednakosti, to jest mogućnosti ekonomskoga opstanka i potpunoga kulturnoga i socijalnoga razvitka svih državljana.«

Tu su deklaraciju potpisali: dr. A. Korošec (»Narodni svet za Sloveniju i Istru«), dr. G. Bulat (»Narodna organizacija u Dalmaciji«), dr. A. Pavelić (»Starčevićeva stranka prava«), St. Radić (HPSS), dr. Đorđe Krasojević (»Srpska Narodna Radikalna Stranka«), V. Bukšeg, V. Korać i S. Delić (»Socijal-demokratska stranka u Hrvatskoj i Slavoniji«), dr. S. Budisavljević (grupa oko »Glasa SHS«), dr. Ivan Lorković (grupa oko »Malih Novina«) i dr. J. Šimrak (grupa »Novine«).

22. IX. bila je solunska fronta pokolebana i izbačena iz osnovnih uporišnih točaka. Došlo je do uzmaka prema sjeveru, kako austro-njemačkog tako i bugarskog dijela, a četiri dana kasnije su bugarska Vrhovna komanda i vlada, uz posredovanje američkih diplomatskih predstavnika u Sofiji, zamolile Franchet d'Esperey-a za primirje. Bugarska brzopjavna agentura javila je iz Sofije 27. IX.: »Uočivši posljednje događaje i zajednički raspravivši položaj sa svim nadležnim faktorima, bugarska je vlada, prodahnuta željom, da se učini kraj krvoproliću, ovlastila generalissimusa vojske na ratištu, da predloži vrhovnom zapovjedniku ententinih četa u Solunu obustavu neprijateljstva, da se povedu pregovori o utanačenju primirja i mira. Članovi bugarske delegacije sinoć su otputovali, da stupe u svezu s opunomoćenicima zaraćenih ententinih država.«

Nije tih dana samo Tisza pretrpio potpun poraz.

Kad St. govori o dijelu građanskih stranaka (odnosno točnije: iz vj esnom dijelu većine tih građanskih stranaka) u južnoslavenskim zemljama Monarhije i tvrdi, da je taj dio pokazivao još u septembru 1918, u većem ili manjem stepenu, sklonost, da uzima u obzir i mogućnost »rješenja« jugoslavenskog pitanja u okviru Monarhije, onda je to svakako previše općenito i neodređeno. Zašto St. nije rekao, koji su to dijelovi bili, tko ih je predstavljao i t. d. St. spominje »neke« stranke, koje su, iako malobrojne, čak i isključivo željele baš takovo rješenje, da zatim ustvrdi, da su proboj solunske fronte, kapitulacija Bugarske i spoznaja o neminovnom vojnom slomu Austro-Ugarske radikalizirali političke stavove građanskih stranaka i grupa (većine), ali ni tada još ne u potpunosti ni općenito. Međutim, ne ulazeći ovdje u detaljniju analizu držanja svih političkih stranaka i grupa (uključujući tu i socijaldemokrate) u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske tih septembarskih dana, treba podcrtati, da ni jedna jugoslavenska politička stranka i grupa poslije objavljivanja Buriánove ponude, puta grofa Tisze, proboja solunskog fronta i kapitulacije Bugarske — izuzevši Šušteršiča u Sloveniji, frankovce i malobrojne mađarone u Hrvatskoj i, možda, Stadlerove »pravaše« u Bosni — više ozbiljno ne računa s austro-ugarskom kartom. One tih dana ne laviraju i ne taktiziraju između Beča i Pešte s jedne i srpske vlade i dvora s druge strane i ne žele — pretpostavljajući opravdano, da se približava slom Austro-Ugarske — da se »namigivanjem jednoj i drugoj strani vežu konačno s onom, koja ponudi najbolji i najveći udio u vlasti! I sam St. priznaje, da je, između ostaloga, i spoznaja o n e m i n o v n o m vojnom slomu Austro-Ugarske radikalizirala političke stavove građanskih stranaka i grupa. Pa zar se može pretpostaviti, da bi prvaci građanskih stranaka i dalje ozbiljno mogli računati, da bi se »namigivanjem« i »laviranjem« između Srbije i Austro-Ugarske moglo postići što bolju cijenu? I zašto tako apsolutno i pod svaku cijenu negirati svaku inteligenciju i dobru obaviještenost pojedinim prvcima tih građanskih stranaka? Njihova slabost ne leži na tom području.

St., po našem mišljenju, nije shvatio suštinu sarajevskog memoranduma V. Šole i drugova i »pregovora« s Tiszom. Taj je memorandum mnogo jasniji nego što to St. dopušta, a to se vidi i po tome, što ga je Tisza — daleko od toga da tada bude starački naivan — sasvim pravilno shvatio. Tisza se razljutio jednostavno zato, jer su mu potpisnici memoranduma — ne zastavši na pola puta, kako to prigovara St. — jasno rekli, da Jugoslaveni (Srbi, Hrvati i Slovenci, kako se tada općenito govorilo) treba da postanu državno samostalni narod, da, prema tome, osnuju jugoslavensku državu, pozivajući se pritom na princip samoodređenja naroda. Onih pet pretpostavki, koje Stullija smetaju i primoravaju ga na tvrdnju, da memorandum, tobože, širi oportunistički i iluzijski, vješto su formulirani preduvjeti, namjerno tako dozirani i građirani (od amnestije do predaje uprave u BH u ruke ljudi saborskog povjerenja) u ispravnoj pretpostavci dobro obaviještenog D. Dimovića, da ih ni Tisza ni vladajući vrhovi Monarhije ne će ni pod koju cijenu prihvatiti. Osim toga, ne treba kудiti razgovore i susrete poput onog potpisnika memoranduma s Tiszom u Sarajevu 21. IX. poslije podne. Pored toga, nije tako važno, da li se tko sastao s Tiszom, nego što mu je tom prilikom rečeno i kakve su posljedice toga bile. A memorandum Šole i drugova — po našem mišljenju — dovoljno je rječito govorio protiv Austro-Ugarske, pa se zato i ne možemo složiti s

tvrdnjom Stullija, da je taj memorandum, u krajnjoj liniji, tipičan produkt malograđansko-oportunističke politike i političke spekulacije jugoslavenske buržoazije u Bosni, i t. d.

Isto su tako — po našem mišljenju — netočne tvrdnje Stullija: o očitoj namjeri« i jedne i druge strane (Tisze i jugoslavenske buržoazije iz Bosne) da tih dana ispitaju teren, ne isključujući mogućnost bar nekog sporazuma; o činjenici, da je Tisza premalo nudio u situaciji, kad se ipak nazrijevao vojni poraz Centralnih sila, pa je jugoslavenska buržoazija očekivala kakvu-takvu, ali neminovnu, novu podjelu vlasti u svojim zemljama; o tome, kako je Tiszu, u krajnjoj liniji, najviše ogorčilo, što je vidio, da u krugu građanskih političara, koji još uvijek zauzimaju proaustrougarski stav, relativno vrlo mali broj usvaja pripajanje Bosne Ugarskoj, te da su u tom krugu proaustrijske tendencije zapravo jače od prougarskih. Predstavnici jugoslavenske buržoazije u Bosni (konkretno: potpisnici memoranduma) nisu 20. IX. 1918 više uviđali mogućnost nekog »sporazuma« s Tiszom i nisu se uopće obazirali na to, što i koliko im Tisza nudi, i to upravo zato, jer su očekivali »neminovnu« novu podjelu vlasti u južnoslavenskim zemljama, a zbog toga su i potpisali onako sastavljeni memorandum. Zar i odlučni odgovor Korošeca, Bulata, Radića i drugih na Buriánovu ponudu ne govori u prilog novih spoznaja jugoslavenskih građanskih političara? Upravo zbog nove situacije, koja je, među ostalim, nastala iz Buriánove ponude, Tiszina puta, prcboja solunskog fronta i kapitulacije Bugarske, pospješuje se akcija za »narodnu koncentraciju« koja kulminira s konačnim pristupom i režimske Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj Narodnom vijeću.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.